

Κώστας Γ. Τσικνάκης

Ο ΔΙΑΜΕΛΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΣΤΑΥΡΟΦΟΡΟΥΣ

ΣΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 1204 τα σταυροφορικά στρατεύματα που είχε προσκαλέσει έναντι ανταλλαγμάτων ο Αλέξιος Δ' Ἀγγελος για την αποκατάσταση του ίδιου και του πατέρα του, Ισαακίου Β', στον θρόνο του Βυζαντίου είχαν πετύχει τον στόχο τους και διαχειμάζαν στην περιοχή του Γαλατά. Ως επίσημη δικαιολογία για τη συνεχιζόμενη παραμονή τους επικαλούνταν το γεγονός ότι ήθελαν να κάμψουν την αντίσταση στις επαρχίες και να εδραιώσουν τη θέση των αυτοκρατόρων. Ο τρόπος συμπεριφοράς τους και οι παράλογες απαιτήσεις τους, ωστόσο, άρχισαν να προκαλούν την αντίδραση των Ελλήνων. Μέσα σε αυτό το κλίμα άρχισε να βρίσκει πρόσφορο έδαφος η αντιλατινική παράταξη, η οποία απέβλεπε στη ρήξη με τους Σταυροφόρους έναντι οποιουδήποτε τιμήματος. Με τη βίαιη άνοδο στον θρόνο του Αλεξίου Ε' Δούκα, του επονομαζόμενου Μούρτζουφλου, επιταχύνθηκαν οι εξελίξεις. Η ως τότε πορεία των γεγονότων έδειχνε όμως ότι η κατάληψη της Κωνσταντινούπολης αποτελούσε πλέον θέμα χρόνου.

Το κρίσιμο εκείνο χρονικό διάστημα οι ηγέτες των Σταυροφόρων αποφάσισαν να προχωρήσουν στη σύναψη μιας προκαταρκτικής συμφωνίας με την οποία θα αποσαφηνιζόταν ο τρόπος διανομής των βυζαντινών εδαφών που θα καταλαμβάνονταν. Έτσι, θα αποφεύγονταν και οι συνθήκες σε τέτοιες περιπτώσεις εντάσεις, που αναδύονται μεταξύ των νικητών.

Για τις αποφάσεις που ελήφθησαν, ύστερα από μακρές συζητήσεις, ιδιαίτερα αποκαλυπτικά είναι όσα παραδίδει στο *Χρονικό* του ο Γάλλος ιππότης Γοδεφρείδος Βιλλαρδουίνος. Από τους ηγέτες των σταυροφόρων ελήφθη όμως μέριμνα και για τον τρόπο συμπεριφοράς των στρατιωτών κατά την είσοδό τους στην Κωνσταντινούπολη. Ο Γάλλος σταυροφόρος Ροβέρτος του Κλαρί επισημαίνει στο *Χρονικό* του ότι ορκίστηκαν όλοι πως θα μοιράζονταν δίκαια τα λάφυρα που θα συγκεντρώνονταν και πως θα απείχαν από βιαιοπραγίες σε βάρος του πληθυσμού της Κωνσταντινούπολης.

Η συμφωνία, την οποία μνημονεύουν οι δύο Γάλλοι χρονικογράφοι, υπογράφηκε στις 7 Μαρτίου 1204 από τον Ερρίκο Δάνδολο, δόγη της Βενετίας, τον Βονιφάτιο, μαρκήσιο της μαρκιονίας του Μομφερράτου, τον Βαλδουίνο, κόμητα της Φλάνδρας και του Αινώ, το Λουδοβίκο, κόμητα του Μπλουά και του Κλαιμόν και τον Ούγο, κόμητα του Σαιν Πολ. Το κείμενό της, που είναι γνωστό ως *Pactum comune*, περιλάμβανε δεκατρία άρθρα. Πολύ ορθά έχει διατυπωθεί η άποψη ότι ουσιαστικά αποτέλεσε το «σύνταγμα» της μελλοντικής λατινικής αυτοκρατορίας της Κωνσταντινούπολης.

Στο πρώτο κίολας άρθρο, καταγράφονταν οι προθέσεις των σταυροφορικών δυνάμεων. Αμέσως μετά την κατάληψη και τη λεηλασία της Κωνσταντινούπολης δεν έπρεπε να διαλυθεί ο στρατός, αλλά να τεθεί σε εφαρμογή ένα ευρύτερο σχέδιο για τον έλεγχο της Ανατολής. Στο δεύτερο άρθρο, καθοριζόταν ότι με τα χρήματα της λεηλασίας θα καλύπτονταν τα έξοδα της μεταφοράς του στρατού. Από τα κέρδη που θα υπήρχαν, θα αφαιρείτο ποσό που αντιστοιχούσε με την οφειλή του Αλεξίου Δ' προς τους Σταυροφόρους, τα τρία τέταρτα του οποίου θα ανήκαν στους Βενετούς και το ένα τέταρτο στους Σταυροφόρους. Στο τρίτο άρθρο, προσδιοριζόταν ο τρόπος διανομής των λαφύρων. Αν το χρηματικό ποσό που συγκεντρωνόταν ήταν κατώτερο της οφειλής, θα μοιραζόταν κατά τον προηγούμενο τρόπο. Σε αντίθετη περίπτωση, θα μοιραζόταν ισομερώς ανάμεσα στους Βενετούς και στους Σταυροφόρους. Στο τέταρτο άρθρο, αναφέρονταν τα κεκτημένα δικαιώματα που διατηρούσε η Βενετία σε όλη την περιοχή της Ρωμανίας. Στο πέμπτο άρθρο, αποσαφηνιζόταν ότι η εκλογή του Λατίνου αυτοκράτορα θα γινόταν από έξι Βενετούς και έξι Σταυροφόρους. Τη θέση θα καταλάμβανε όποιο άτομο πλειοψηφούσε. Σε περίπτωση ισοψηφίας θα γινόταν κλήρωση. Στο έκτο άρθρο, ρυθμιζόταν ότι στην εξουσία του αυτοκράτορα θα περιερχόταν το ένα τέταρτο των κατακτημένων εδαφών της αυτοκρατορίας καθώς επίσης το παλάτι των Βλαχερνών και του Βουκολέοντα. Τα υπόλοιπα τρία τέταρτα των εδαφών θα μοιραζόνταν οι Σταυροφόροι και οι Βενετοί. Στην κάθε πλευρά θα ανήκε το ένα τέταρτο και μισό των εδαφών. Στο έβδομο άρθρο, διευκρινιζόταν ότι οι κληρικοί εκείνου του μέρους, από το οποίο δεν θα εκλεγόταν ο αυτοκράτορας, θα είχαν την κυριότητα του ναού της Αγίας Σοφίας και το δικαίωμα της εκλογής του Λατίνου πατριάρχη. Στη συνέχεια γινόταν αναφορά στον τρόπο εκτίμησης και διανομής της εκκλησιαστικής περιουσίας. Με το όγδοο άρθρο, ο στρατός δεσμευόταν με όρκο ότι θα παρέμενε στη διάθεση του Λατίνου αυτοκράτορα από τα τέλη Μαρτίου και για ένα χρόνο. Μετά την παρέλευση του παραπάνω χρονικού διαστήματος, όσοι στρατιώτες παρέμεναν στην αυτοκρατορία, ήταν υποχρεωμένοι να δώσουν όρκο πίστης στον Λατίνο αυτοκράτορα. Ο

δεσμός της πίστης είχε καθοριστεί από συμφωνίες προγενέστερες. Σύμφωνα με το ένατο άρθρο, Βενετοί και Σταυροφόροι έπρεπε να εκλέξουν μια επιτροπή από είκοσι τέσσερα και πλέον πρόσωπα. Αυτή, θα είχε την υποχρέωση να κάνει τη διανομή των φεούδων. Με το δέκατο άρθρο, ρυθμίζονταν οι διπλωματικές σχέσεις της λατινικής αυτοκρατορίας της Κωνσταντινούπολης και της Βενετίας. Οι εχθροί της τελευταίας δεν μπορούσαν, κατά τη διάρκεια του πολέμου, να γίνονται δεκτοί στο έδαφος της αυτοκρατορίας. Με το ενδέκατο άρθρο, προβλεπόταν να αφοριστούν από τον πάπα όσοι πρόβαλλαν δυσκολίες στην εφαρμογή της συμφωνίας. Σύμφωνα με το δωδέκατο άρθρο, ο Λατίνος αυτοκράτορας έπρεπε να ορκιστεί πως θα τηρήσει τις συμφωνίες που είχαν γίνει. Για όποια τυχόν μεταβολή επιβαλλόταν να γίνει, έπρεπε να αναθέσει την υπηρεσία σε επιτροπή την οποία συγκροτούσαν έξι Βενετοί, εποπτευόμενοι από το δόγη, και έξι Σταυροφόροι, εποπτευόμενοι από το Βονιφάτιο Μομφερρατικό. Με το δέκατο τρίτο άρθρο, τέλος, αποφαινηζόταν πως ο δόγης της Βενετίας δεν όφειλε να δώσει όρκο πίστης στο Λατίνο αυτοκράτορα.

Η υπογραφή της συμφωνίας από τους επικεφαλής της Τέταρτης Σταυροφορίας τερμάτιζε μια μακρά περίοδο βυζαντινών ψευδαισθήσεων, όσον αφορά τον απώτερο στόχο του φιλόδοξου εγχειρήματος, το οποίο είχε ξεκινήσει κατά τη διάρκεια ενός αγώνα στη γαλλική Καμπανία το Νοέμβριο του 1199. Τα σταυροφορικά στρατεύματα, αντί για την κατάληψη των Αγίων Τόπων, που είχαν θέσει ως πρώτο μέλημά τους, φανερά πλέον προσανατολιζόνταν στην άλωση της Κωνσταντινούπολης και τη διάλυση της χριστιανικής αυτοκρατορίας της Ανατολής.

Τα γεγονότα το επόμενο χρονικό διάστημα υπήρξαν ραγδαία. Μια πρώτη επίθεση για την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης εξαπολύθηκε από τους Σταυροφόρους το πρωί της 9ης Απριλίου 1204 αλλά αποκρούστηκε. Στις 12 Απριλίου επικέντρωσαν τη δράση τους στο τείχος του Κερατίου. Καθώς δεν συνάντησαν αξιόλογη αντίσταση, πέτυχαν το στόχο τους, και τη νύχτα της ίδιας μέρας άρχισαν να εισέρχονται στην πόλη. Ο Αλέξιος Ε' Μούρτζουφλος επέλεξε την ατιμωτική φυγή. Μαζί με πολλούς ευγενείς διέφυγε στη Θράκη. Στην Αγία Σοφία, αυτοκράτορας αναγορεύτηκε ο Κωνσταντίνος Λάσκαρις, η βασιλεία του οποίου όμως δεν κράτησε για πολύ.

Τις εφιαλτικές ώρες που ακολούθησαν, έζησε από κοντά ο βυζαντινός ιστορικός Νικήτας Χωνιάτης, αυτόπτης μάρτυρας της οδυνηρής απώλειας. Η απόγνωσή του για ό,τι συνέβη υπήρξε μεγάλη. Πρόσφυγας αργότερα με την οικογένειά του στη Θράκη, περιέγραψε στην Ιστορία του με κάθε λεπτομέρεια τις ανή-

κουστες φρικαλεότητες που προκάλεσαν τα χριστιανικά στρατεύματα της Δύσης.

Οι ηγέτες των Σταυροφόρων, όπως σημείωνε ο Γοδεφρείδος Βιλλαρδουίνος (§§ 250-251), εντυπωσιάστηκαν από τον πλούτο που αντίκρισαν κατά την είσοδό τους στην Κωνσταντινούπολη και δεν ήξεραν τι να πρωτοδιαλέξουν. Δόξαζαν το Θεό που τους επιφύλαξε τη σπάνια τύχη να εκπορθήσουν με ελάχιστο στρατό μια τόσο μεγάλη και καλά οχυρωμένη πόλη. Πιο αναλυτικός, για τα πλούσια λάφυρα που συγκεντρώθηκαν σε κάποιο μοναστήρι, ήταν ο Ροβέρτος του Κλαρί (§ 81).

Η συστηματική λεηλασία και οι ανήκουστες πράξεις, στις οποίες επιδόθηκαν για τρεις μέρες οι στρατιώτες των κατακτητών, ξεπέρασαν ωστόσο κάθε όριο. Το γεγονός, όταν έγινε γνωστό, προκάλεσε αλγεινή εντύπωση σε όλο τον χριστιανικό κόσμο. Χαρακτηριστική ήταν η αντίδραση του πάπα Ιννοκέντιου Γ', κύριου εμπνευστή της Τέταρτης Σταυροφορίας. Στην αρχή υποδέχτηκε την αγγελία της πτώσης της Κωνσταντινούπολης μάλλον με θετικό τρόπο. Οι διαθέσεις του όμως άλλαξαν μόλις πληροφορήθηκε τις βιαιοπραγίες που διαπράχθηκαν από τα χριστιανικά στρατεύματα και το περιεχόμενο της συμφωνίας για το μοίρασμα της αυτοκρατορίας. Το κείμενο, παρά τα φιλόδοξα σχέδιά του, περιορίζει σε σημαντικό βαθμό την εκκλησιαστική εξουσία του στην περιοχή. Έτσι, σε επιστολή που έστειλε το 1205 προς το Βονιφάτιο Μομφερρατικό, τον επιτιμούσε για την παρέκκλιση της πορείας των χριστιανικών στρατευμάτων. Με οργίλο ύφος επισήμαινε τις ασχήμιες που είχαν διαπράξει κατά την είσοδό τους στην Κωνσταντινούπολη.

Τα βυζαντινά εδάφη, στο πλαίσιο της συμφωνίας που είχε υπάρξει τον Μάρτιο, μοιράστηκαν από τους νικητές. Τις σχετικές κινήσεις περιγράφει ο Νικήτας Χωνιάτης, σχολιάζοντας πικρόχολα ότι οι σταυροφόροι είχαν μοιράσει την αυτοκρατορία προτού ακόμη την κατακτήσουν.

Προς αυτή την κατεύθυνση συντάχθηκε ένα πρωτόκολλο συμφωνίας, το οποίο δεσμεύτηκαν προφορικά να τηρήσουν όλα τα ενδιαφερόμενα μέρη. Το έγγραφο της διανομής ονομάζεται *Partitio terrarum Imperii Romaniae*. Είναι αχρονολόγητο και ανυπόγραφο. Σώζεται σε πολλά αντίγραφα και έχει μελετηθεί επανειλημμένα από τους ερευνητές.

Το πρόβλημα της χρονολόγησής του, ειδικότερα, απασχόλησε αρκετούς ιστορικούς τις τελευταίες δεκαετίες. Όπως καταδείχτηκε, συντάχθηκε ύστερα από την κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης, στις 12 Απριλίου 1204, και πριν από την εκλογή του κόμητα της Φλάνδρας Βαλδουίνου ως αυτοκράτορα, στις 9 Μαΐου 1204.

Ως *terminus post quem* θεωρείται η 12η Απριλίου 1204 αφού στο κείμενο δεν περιλαμβάνεται η Κωνσταντινούπολη, που είχε ήδη περιέλθει στους σταυροφόρους. Στην περίπτωση της, σ' αντίθεση με τις περιοχές που θα κατακτούνταν μελλοντικά, δεν υπήρχε πρόβλημα σχετικά με τη διανομή της. Το μόνο που έπρεπε να γίνει ήταν να εφαρμοστεί η συμφωνία του Μαρτίου.

Ως *terminus ante quem* θεωρείται η 9η Μαΐου 1204 για τους εξής κυρίως λόγους: α) Δεν αναφέρεται το όνομα του Λατίνου αυτοκράτορα Βαλδουίνου Α', πράγμα που δείχνει ότι το κείμενο συντάχθηκε πριν από την εκλογή του· β) Ο Νικήτας Χωνιάτης, στο απόσπασμα της διήγησής του που προαναφέρθηκε, επισημαίνει ότι η διανομή των εδαφών από τους Σταυροφόρους έγινε προτού ακόμη εκλεγεί ο αυτοκράτορας· γ) Κατά μαρτυρία του Γοδεφρείδου Βιλλαρδουίνου, μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης, δημιουργήθηκαν αρκετά προβλήματα όσον αφορά την εκλογή του αυτοκράτορα ανάμεσα στον Βαλδουίνο της Φλάνδρας και τον Βονιφάτιο Μομφερρατικό. Ύστερα από πολυήμερες διαπραγματεύσεις τα δύο μέρη συμφώνησαν πως όποιος εκλεγόταν τελικά αυτοκράτορας θα παραχωρούσε στον άλλο τη Μικρά Ασία και τα γειτονικά νησιά. Μετά την εκλογή ωστόσο του Βαλδουίνου στη θέση του αυτοκράτορα, παραβιάζοντας τη συμφωνία ο Βονιφάτιος Μομφερρατικός, ζήτησε, αντί για την περιοχή της Μικράς Ασίας, το «βασιλείο της Θεσσαλονίκης». Στο έγγραφο της διανομής, μεταξύ των κήσεων του αυτοκράτορα, περιλαμβάνεται η Μικρά Ασία. Από τη στιγμή όμως που οι δύο διεκδικητές γνώριζαν τη συγκεκριμένη ρήτρα, συνάγεται ότι το κείμενο συντάχθηκε πριν από την αυτοκρατορική εκλογή.

Πα τη σύνταξη του εγγράφου της διανομής, σύμφωνα με όλες τις ενδείξεις, οι σταυροφόροι στηρίχτηκαν σε βυζαντινές πηγές. Το πιστοποιούν η μνεία σε αυτό βυζαντινών διοικητικών και φορολογικών όρων – *επίσκεψις, χαρτουλαράτον, προσωπικά κτήματα* – αλλά και η μορφή των γεωγραφικών ονομάτων. Η πληροφορία του Νικήτα Χωνιάτη, άλλωστε, δεν αφήνει περιθώρια για παρερμηνείες. Πριν ακόμη από τη διανομή των βυζαντινών εδαφών, γράφει, οι κατακτητές επιδίωξαν να λάβουν γνώση για τα ετήσια εισοδήματα κάθε περιοχής. Φαίνεται λοιπόν ότι οι σταυροφόροι χρησιμοποίησαν το μεγάλο εδαφονόμιο της Κωνσταντινούπολης καθώς και άλλα φορολογικού περιεχομένου αρχεία. Η παράλειψη από το έγγραφο της διανομής ορισμένων περιοχών της αυτοκρατορίας οφείλεται στο ότι μάλλον στηρίχτηκαν στην τελευταία φορολογική απογραφή. Σ' αυτήν είχαν σημειωθεί οι φόροι που είχε στείλει κάθε διοικητική περιφέρεια στην Κωνσταντινούπολη ύστερα από την είσπραξη του Σεπτεμβρίου του 1203.

Ας περάσουμε όμως στο περιεχόμενο του εγγράφου της διανομής. Οι όροι της Συμφωνίας που είχαν υπογράψει τον Μάρτιο του 1204 οι Σταυροφόροι, σε γενικές γραμμές βέβαια, τηρήθηκαν. Έτσι, τα εδάφη του βυζαντινού κράτους χωρίστηκαν σε έξι άνισους κλήρους. Από τους κλήρους αυτούς, δύο αναλογούνταν στον αυτοκράτορα της λατινικής αυτοκρατορίας της Κωνσταντινούπολης, δύο στους σταυροφόρους και δύο στους Βενετούς. Σε κάθε μέρος ακόμη περιερχόταν μια ζώνη στην περιοχή της Θράκης, που ήταν σημαντική από εμπορική και στρατιωτική άποψη επειδή διασφάλιζε τον έλεγχο των Στενών, καθώς επίσης και ένα μέρος στην Κωνσταντινούπολη.

Ειδικότερα, στο κάθε μέρος, περιήλθαν οι ακόλουθες περιοχές:

α. Στο Λατίνο αυτοκράτορα περιήλθαν η βορειοανατολική Θράκη (από τα τείχη της Κωνσταντινούπολης και το Βόσπορο ως την Αγαθόπολη προς Βορρά, τη Βιζύη και την Τζουρούλο προς Δυσμάς και τη Θεοδορούπολη προς Νότο) και η βυζαντινή Μικρά Ασία (ακτή της Μαύρης Θάλασσας, του Μαρμαρά, και του Αιγαίου με τα κυριότερα νησιά: Προικόνησος, Σαμοθράκη, Λήμνος, Σκύρος, Χίος, Λέσβος, Σάμος, Κως και Τήνος).

β. Στους σταυροφόρους περιήλθαν η περιοχή δυτικά της Καλλιόπολης (ζώνη ανάμεσα στη Μάρφη, Βήρα και Διδυμότειχο), η Μακεδονία (από τον Αξιό ως την Πρέσπα), η Θεσσαλία, ένα τμήμα της Αλβανίας, η επαρχία Αθηνών και τα Μέγαρα.

γ. Στους Βενετούς περιήλθαν η ακτή του Μαρμαρά (ως τον Σιγοπόταμο και στο εσωτερικό της Θράκης την Αδριανούπολη, Αρκαδιούπολη, Μέση και Βουλγαρόφυγο), η περιοχή δυτικά της Πίνδου (Αλβανία, Ήπειρος, Ακαρνανία, Αιτωλία, Ζάκυνθος, Κεφαλονιά, Λευκάδα, Κέρκυρα), το βορειοδυτικό τμήμα της Πελοποννήσου (από την Πάτρα ως τα Καλάβρυτα και τη Μεθώνη), η επαρχία Λακεδαιμόνος, τα νησιά Εύβοια, Άνδρος, Αίγινα, Σαλαμίνα και, μάλλον, οι Κυκλάδες και η Νάξος.

Αξίζει στο σημείο αυτό να επισημανθεί ότι, από τη στιγμή που τα βυζαντινά εδάφη που μοιράστηκαν οι σταυροφόροι δεν είχαν ακόμη κατακτηθεί, το έγγραφο της διανομής είχε μόνο θεωρητικό χαρακτήρα. Η διανομή των φεούδων έγινε στην πραγματικότητα τον Οκτώβριο του 1204.

Το έτος 1198 ο βυζαντινός αυτοκράτορας Αλέξιος Γ' Άγγελος εξέδωσε χρυσόβουλλο με το οποίο καθορίζονταν με λεπτομέρεια οι επαρχίες του βυζαντινού κράτους όπου μπορούσαν να εμπορεύονται χωρίς δασμούς οι Βενετοί. Ορισμένες από τις περιοχές που μνημονεύονται στο χρυσόβουλλο, όπως ήδη τονίστηκε, δεν περιλαμβάνονται στο έγγραφο της διανομής. Η παράλειψη αυτή έχει την

εξήγησή της. Στη συγκεχυμένη ατμόσφαιρα που κυριαρχούσε στις αρχές του 13ου αιώνα, αποτέλεσμα της βαθιάς κοινωνικής και οικονομικής κρίσης που διερχόταν η βυζαντινή αυτοκρατορία, είχαν ξεσπάσει χωριστικά κινήματα σε αρκετά εδάφη της. Ο έλεγχος από την κεντρική εξουσία ήταν σχεδόν ανύπαρκτος και δεν αποδίδονταν φόροι. Από τη στιγμή που δεν αναγκάζονταν στις φορολογικές καταστάσεις, στις οποίες γνωρίζουμε ότι βασίστηκαν οι σταυροφόροι για τη σύνταξη του εγγράφου διανομής, περίπτεε κάθε αναφορά στα συγκεκριμένα εδάφη.

Ας δούμε αναλυτικότερα τις περιοχές που δεν μνημονεύονται στο έγγραφο της διανομής, αλλά και το καθεστώς που επικρατούσε σ' αυτές εκείνη την περίοδο. Επισημαίνεται ότι τα όρια των σταυροφορικών κτήσεων ήταν η Αγαθούπολη στη Μαύρη Θάλασσα, η Αδριανούπολη, το Διδυμότειχο, η Τρῳαῖανούπολη και η Μάκρη, στο Αιγαίο Πέλαγος.

α. Για το βυζαντινό κράτος η Μικρά Ασία αποτελούσε τον κύριο πυρήνα της επικράτειάς του. Παρά τα προνόμια που κατά καιρούς παραχώρησαν στη Βενετία, οι βυζαντινοί αυτοκράτορες αρνούνταν πεισματικά να επιτρέψουν στους υπηκόους της να εμπορεύονται στο εσωτερικό της Μαύρης Θάλασσας. Είναι χαρακτηριστικό ότι στο χρυσόβουλλο του 1198 η Μικρά Ασία δεν περιλαμβανόταν ανάμεσα στις περιοχές στις οποίες μπορούσαν να εμπορεύονται οι Βενετοί. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με το ότι την περίοδο εκείνη ορισμένα εδάφη της περιοχής είχαν ανεξαρτητοποιηθεί από την κεντρική εξουσία, ερμηνεύει την απουσία πολλών σημαντικών μικρασιατικών κέντρων από το έγγραφο της διανομής. Η περιοχή της Σμύρνης, που πριν από το 1198 είχε αποσπαστεί από την κεντρική εξουσία, συνέχιζε να παραμένει αυτόνομη. Η περιοχή της Φιλαδέλφειας, ήδη από τα τέλη του 12ου αιώνα, αποτελούσε το επίκεντρο των αυτονομιστικών κινήσεων του Θεοδώρου Μαγκαφά. Το 1204 κυβερνούσε την Αττάλεια ο ιταλικής καταγωγής βυζαντινός άρχοντας Αλδεβρανδινός. Βαδίζοντας στον ίδιο δρόμο παρουσιάστηκαν το επόμενο χρονικό διάστημα φιλόδοξοι αρχηγοί κρατιδίων, όπως ο Μαυροζώμης, ο οποίος δεν δίστασε να ζητήσει τουρκική βοήθεια προκειμένου να κυριαρχήσει στην περιοχή του Μαιάνδρου. Λίγους μήνες πριν την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης από τους σταυροφόρους ο Θεόδωρος Λάσκαρις, γαμπρός του αυτοκράτορα Αλεξίου Γ' Αγγέλου, διέφυγε στη Νίκαια και ανακηρύχτηκε αυτοκράτορας της εξόριστης αυτοκρατορίας. Τα αδέρφια Αλέξιος και Δαβίδ Κομνηνοί, παιδιά του σεβαστοκράτορα Μανουήλ, γιου του Ανδρονίκου Α', κατέλαβαν με τη βοήθεια των Ιβήρων την Τραπεζούντα. Στην απομακρυσμένη εκείνη ακτή του Εύξεινου Πόντου ίδρυσαν τον Απρίλιο του 1204 αυτόνομο κράτος, την αυτοκρατορία της Τραπεζούντας.

β. Μια άλλη περιοχή που δεν περιλαμβάνεται στο έγγραφο της διανομής είναι η βορειοδυτική Θράκη, η ανατολική και κεντρική Μακεδονία, που δεν ανήκαν πλέον στο νόμιμο βυζαντινό κράτος. Κατά τη διάρκεια της πολιορκίας της Κωνσταντινούπολης από τους σταυροφόρους ο αυτοκράτορας Αλέξιος Γ' Άγγελος εγκατέλειψε την πρωτεύουσα και συναποκομίζοντας όλο τον βασιλικό θησαυρό διέφυγε στη Θράκη. Αρχικά κατευθύνθηκε στη Δεβελτό και αργότερα στην Αδριανούπολη. Ο νέος αυτοκράτορας Αλέξιος Δ' Άγγελος, σε μια προσπάθεια να επιβάλει την εξουσία του στη στρατηγικής σημασίας αυτή περιοχή, βάδιζε ταχύτατα εναντίον του. Οπισθοχωρώντας ο Αλέξιος Γ' Άγγελος κατέφυγε στη Μοσυνούπολη. Παρά την έγκαιρη κινητοποίηση του Αλεξίου Δ' Αγγέλου, στον οποίο πρόσφεραν σημαντική ενίσχυση τα σταυροφορικά στρατεύματα, τα αποτελέσματα ήταν πενιχρά. Το μόνο που κατάφερε να επιτύχει ήταν να καταλάβει τα εδάφη που γειτόνευαν με την Κωνσταντινούπολη. Κάτω από τον έλεγχο του Αλεξίου Γ' Αγγέλου εξακολούθησε να βρίσκεται τόσο η Μοσυνούπολη όσο και η περιοχή δυτικά της πόλης. Για τους σταυροφόρους το συγκεκριμένο γεωγραφικό τμήμα ταυτιζόταν με το «βασίλειο της Θεσσαλονίκης».

γ. Στο έγγραφο της διανομής δεν περιλαμβάνεται μεγάλο τμήμα της νοτίου Ελλάδας· πιο συγκεκριμένα η βορειοδυτική Πελοπόννησος, η Βοιωτία και η κεντρική Εύβοια. Την περιοχή τα τελευταία χρόνια εξουσίαζε ο τοπικός άρχοντας Λέων Σγουρός, ο οποίος είχε αποστατήσει εναντίον της κεντρικής εξουσίας της Κωνσταντινούπολης. Με αφετηρία το Ναύπλιο, κατέλαβε πριν το 1202 το Άργος, επεκτείνοντας την κυριαρχία του προς τα βόρεια. Αφού απέτυχε να κυριεύσει την Αθήνα, κατέλαβε τη Θήβα και την κεντρική Εύβοια και προωθήθηκε το 1204 στη Λάρισα.

δ. Μια άλλη περιοχή που δεν αναφέρεται στο έγγραφο της διανομής είναι η Κρήτη. Η παράλειψή της δικαιολογείται καθώς δεν αποτελούσε πλέον τμήμα του βυζαντινού κράτους. Όταν ο Αλέξιος Δ' Άγγελος προσέτρεξε στη βοήθεια των σταυροφόρων ώστε να αποκατασταθεί στο θρόνο του Βυζαντίου ο πατέρας του, μεταξύ των ανταλλαγμάτων που τους πρόσφερε ήταν η Κρήτη. Το νησί περιήλθε τελικά στον ηγέτη της Τέταρτης Σταυροφορίας Βονιφάτιο Μομφερρατικό. Λίγους μήνες αργότερα το καθεστώς στο νησί μεταβλήθηκε. Ο Βονιφάτιος Μομφερρατικός ήλθε σε αντιπαράθεση με τον Λατίνο αυτοκράτορα της Κωνσταντινούπολης Βαλδουίνο της Φλάνδρας διεκδικώντας την κατοχή του «βασιλείου της Θεσσαλονίκης». Για να επιτύχει τον στόχο του ζήτησε και πέτυχε την υποστήριξη της Βενετίας. Έναντι της βοήθειας που του παρασχέθηκε, συνήψε στις 12 Αυγούστου 1204 στην Αδριανούπολη συνθήκη με τους εκπροσώπους του δόγη, παραχωρώντας στη Βενετία την Κρήτη. Σύμφωνα με τη συνθήκη της

Εγκωρῳήσεως της Κρήτης, περισσότερο γνωστής ως *Refutatio Cretae*, η Βενετία αποκόπυσε τα δικαιώματα στο νησί, μαζί με 100.000 υπέρπυρα που είχε υποσχεθεί να καταβάλει ο Αλέξιος Δ' Ἄγγελος στο Βονιφάτιο Μομφερρατικό. Ο τελευταίος εισέπραξε 1.000 αργυρές μάρκες καθώς και τα δικαιώματα σε όλες τις περιοχές προς Δυσμάς, *tantas possessiones a parte Occidentis*, οι οποίες θα του απέφεραν ετησίως 10.000 υπέρπυρα ως εισόδημα.

ε. Αλλά και η Ρόδος είναι μεταξύ των περιοχών που δεν περιλαμβάνονταν στο έγγραφο της διανομής. Την περίοδο εκείνη είχε αποσπασθεί από τον έλεγχο της Κωνσταντινούπολης και βρισκόταν κάτω από την εξουσία του τοπικού άρχοντα Λέοντα Γαβαλά.

Η εφαρμογή των όρων του εγγράφου διανομής ξεκίνησε αμέσως μετά τη δημιουργία της λατινικής αυτοκρατορίας και του λατινικού Πατριαρχείου της Κωνσταντινούπολης. Οι υπόλοιποι ηγέτες των σταυροφόρων δραστηριοποιήθηκαν ώστε να κυριεύσουν τις περιοχές που τους αναλογούσαν. Οι σκληροί αγώνες τους τα προσέχη χρόνια, σε αρκετές περιπτώσεις ευδοκίμησαν, με αποτέλεσμα να ιδρυθούν διάφορα λατινικά κράτη στον ελληνικό χώρο.

Ο μόνος γεωγραφικός χώρος, στον οποίο δεν κατάφεραν οι σταυροφορικές δυνάμεις να αποκτήσουν ερείσματα, ήταν η Μικρά Ασία. Η αυτοκρατορία της Νικαίας θεωρήθηκε, από την αρχή κιόλας της ίδρυσής της, ως συνέχεια της βυζαντινής παράδοσης. Με τη διαρκώς ογκούμενη άφιξη προσφύγων της Κωνσταντινούπολης αναδείχτηκε σταδιακά σε σύμβολο εθνικής ενότητας. Αυτή αποτέλούσε την πιο σημαντική εστία αντίστασης στον πόλεμο που ξεκίνησε εναντίον των Λατίνων για την απελευθέρωση της Κωνσταντινούπολης.

Το έγγραφο της διανομής, αλλά και οι μετέπειτα εξελίξεις, συνηγορούν ότι η πιο ωφελημένη από όλους υπήρξε η Βενετία. Κι αυτό γιατί κέρδισε συνολικά τα 3/8 των εδαφών της Ρωμανίας (*quartae partis et dimidia totius imperii Romaniae*). Η επικράτησή της πιστοποιείται και από ορισμένες άλλες ενδιαφέρουσες λεπτομέρειες. Ο δόγης έλαβε τον τίτλο του *δεσπότη*, μπορούσε να φέρει πορφύρα και ήταν ο μόνος που δεν ήταν υποχρεωμένος να οφείλει υποτέλεια στον Λατίνο αυτοκράτορα της Κωνσταντινούπολης. Πέτυχε, επιπλέον, ώστε να είναι Βενετός ο Λατίνος πατριάρχης της Κωνσταντινούπολης και να περιέλθει υπό τον βενετικό έλεγχο ο ναός της Αγίας Σοφίας. Ως πρώτος πατριάρχης εκλέχθηκε ο Θωμάς Μοροζίνης (Morosini). Τις θετικές προοπτικές που ανοίχτηκαν στο εξής για την πολιτική της δεν άφησε η Βενετία να περάσουν ανεκμετάλλευτες. Πάνω στις βάσεις που δημιουργήθηκαν μετά τη λατινική κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης θα στηριχτεί για την εντυπωσιακή οικονομική ανάπτυξη της κατά τους επόμενους αιώνες.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΠΗΓΕΣ

- Γοδεφρείδου Βιλλαρδουίνου, *Η κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης*, μετάφρ. Κ. Αντύπας, εισαγωγή Γ. Σαραφιανός, Αθήνα, εκδόσεις Χατζηνικολή, 1985.
- J. – P. Migne, *Patrologiae Cursus completus: Series latina*, τόμ. 215.
- Νικήτας Χωνιάτης, *Ιστορία*, έκδ. I. A. van Dieten, τόμ. 1-2, Βερολίνο – Νέα Υόρκη 1975 (Corpus Fontium Historiae Byzantinae, XI/1-2).
- Ροβέρτου του Κλαρί, *Η κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης*, μετάφρ. Μπ. Λυκούδης, επιμέλεια Κ. Αντύπας – Γ. Σαραφιανός, εισαγωγή - σχόλια Γ. Σαραφιανός, Αθήνα, εκδόσεις Χατζηνικολή, 1990.
- G. L. Fr. Tafel – G. M. Thomas, *Urkunden zur älteren Handels- und Staatsgeschichte der Republik Venedig mit besonderer Beziehung auf Byzanz und die Levante*, τόμ. 1-3, Βιέννη 1856-1857 (φωτοαναστ. επανέκδοση, Άμστερνταμ 1964).

ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ

- A. Carile, *Partitio terrarum imperii Romaniae*, «Studi Veneziani» 7 (1965), σελ. 125-305.
- A. Carile, *La Partitio terrarum imperii Romaniae de 1204 nella tradizione storica veneziana*, «Rivista di Studi Bizantini e Neellenici» 2-3 [12-13] (1965-1966), σελ. 167-179.
- A. Carile, *La cronachistica veneziana (secoli XIII-XVI) di fronte alla spartizione della Romania nel 1204*, Φλωρεντία 1969.
- X. Γάσπαρης, *Βυζάντιο και Βενετία. Η βενετική διεξόδηση στην Ανατολή*, στον τόμο *Όψεις της ιστορίας του βενετοκρατούμενου ελληνισμού. Αρχαιακά τεκμήρια*, επιστημ. διεύθυνση Χρύσα Α. Μαλτέζου, Αθήνα 1993, σελ. 81-117.
- X. Γάσπαρης, *Βενετία και Βυζάντιο. Η βενετική κυριαρχία στα βυζαντινά εδάφη*, στον τόμο *Όψεις της ιστορίας του βενετοκρατούμενου ελληνισμού. Αρχαιακά τεκμήρια*, επιστημ. διεύθυνση Χρύσα Α. Μαλτέζου, Αθήνα 1993, σελ. 119-172.
- D. M. Nicol, *La Quarta Crociata*, στο έργο *Storia di Venezia. Dalle origini alla caduta della Serenissima*, τόμ. 2, *L'età del comune*, επιμ. G. Cracco – G. Ortalli, Ρώμη 1995, σελ. 155-181.

- N. Oikonomidès, *La décomposition de l'empire byzantin à la veille de 1204 et les origines de l'empire de Nicée: à propos de la Partitio Romaniae*, *XVe Congrès International d'Etudes Byzantines, Rapports et co-rapports I/I*, Αθήνα 1976, σελ. 1-28.
- N. Oikonomidès, *Byzantium from the Ninth Century to the Fourth Crusade. Studies, Texts, Monuments*, Λονδίνο, Variorum Reprints, 1992, αρ. XX.
- Δ. Α. Ζακυθινός, *Μελέται περί της διοικητικής διαρρέσεως και της επαρχιακής διοικήσεως εν τω Βυζαντινώ κράτει*, «Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών» 17 (1941), σελ. 208-274· 18 (1948), σελ. 42-62· 19 (1949), σελ. 3-25· 21 (1951), σελ. 179-209· 22 (1952), σελ. 159-182 και 25 (1955), σελ. 127-157.